

LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJA  
ISTORIJOS INSTITUTAS

---

M-4

# LIETUVOS ISTORIJOS METRAŠTIS

1971  
metai



VILNIUS



1971

INSTITUTE OF HISTORY  
OF THE ACADEMY OF SCIENCES OF THE LITHUANIAN SSR

THE YEAR-BOOK  
OF THE HISTORY  
OF LITHUANIA

1971

VILNIUS

1971

---

INSTITUT FÜR GESCHICHTE  
DER AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN DER LITAUISCHEN SSR

JAHRBUCH  
FÜR LITAUISCHE  
GESCHICHTE

1971

VILNIUS

1971

ИНСТИТУТ ИСТОРИИ  
АКАДЕМИИ НАУК ЛИТОВСКОЙ ССР

---

# ЕЖЕГОДНИК ИСТОРИИ ЛИТВЫ

Год  
1971



ВИЛЬНИУС



1971

9(TL)  
Li 237

Redakcinė kolegija

Jurginis Juozas, Merkys Vytautas, Milius Vacys,  
Strazdūnaitė Rita (*sekretorė*), Šadžius Henrikas (*vyr.  
redaktorius pavaduotojas*), Tautavičius Adolfas,  
Tyla Antanas, Vaitkevičius Bronius (*vyr. redakto-  
rius*), Žepkaitė Regina

Vilnius, Kosciūškos 30  
Lietuvos TSR Mokslų akademijos Istorijos institutas

Вильнюс, ул. Костюшки 30  
Институт истории Академии наук Литовской ССР

## PASAULINIS ISTORIKŲ FORUMAS

BRONIUS VAITKEVIČIUS

XIII Tarptautinis istorijos mokslų kongresas, posėdžiavęs Maskvoje 1970 m. rugpiūčio 16—23 d., buvo svarbus istorijos mokslo įvykis. Todėl visiškai suprantamas tas didžiulis istorikų (ir ne tik istorikų) susidomėjimas kongresu.

Su didžiu dėmesiu visi pasaulio istorikų forumo dalyviai išklausė TSRS Ministrų Tarybos pirmininko A. Kosygino sveikinimą, kurį perskaitė TSRS MT pirmininko pavaduotojas V. Kirilinas. Savo sveikinime mūsų šalies vyriausybės vadovas ypatingai pabrėžė didžiulę istorijos mokslų atstovų, tiriančių praėjusių kartų patyrimą, atsakomybę visuomenei.

Ką gi parodė pasaulinis istorikų kongresas, kokia svarbiausia jo darbo išvada? Manau, nesuklysiu pasakęs, kad kongresas ryškiai ir įtikinamai parodė pažangių idėjų ir koncepcijų, kurias iškelė marksistinio istorijos mokslo atstovai, išaugusią įtaką ir autoritetą.

Kongresas buvo atidarytas J. Žukovo pranešimu „Leninas ir istorija“.

### 1. Lenininis simpoziumas

Kongresas vyko jubiliejiniais metais, kai visa pažangioji žmonija pažymėjo V. Lenino 100-sias gimimo metines. V. Lenino indėliui į istorijos mokslą atskleisti buvo skirtas simpoziumas tema „Leninas ir istorijos mokslai“. Svarstant šią temą, pasisakė 32 istorikai, 15 iš jų buvo užsieniečiai, atstovavę daugiausia socialistinėms šalims.

Šio simpoziumo darbo kryptį bei darbo turinį nusakė minėtasis J. Žukovo pranešimas.

Pranešime buvo atskleistas leninizmo idėjų revoliucinis-pertvarkomasis vaidmuo, galinga jų įtaka pasaulio istorijos raidai. Leninizmo idėjų triumfą ryškiai pademonstravo tokie reikšmingi istorijos įvykiai, kaip Didžiosios Spalio socialistinės revoliucijos pergalė Rusijoje, pirmosios pasaulyje darbininkų ir valstiečių valstybės — Tarybų Sąjungos atsiradimas, pasaulinės socializmo sistemos susikūrimas, pergalingi kolonijinių tautų nacionalinio išsivadavimo judėjimo žingsniai, kovos už taiką, demokratiją ir socializmą stiprėjimas.

J. Žukovas giliai apžvelgė V. Lenino indėlį į istorijos mokslą. Jis nurodė, kad V. Lenino išanalizuotos ir pagrįstos svarbios istorijos metodologijos problemos (objektyvaus ir subjektyvaus veiksmų santykis istorijoje, socialinės-ekonominės formacijos esmės atskleidimas ir kt.) turi neįkainojamą reikšmę, mokslškai nušviečiant istorijos procesą.

Labai svarbus yra Lenino duotas istorijos ir dabarties santykio problemos sprendimas. Lenino asmenyje organiškai susiliejo gilus istorikas ir didis revoliucionierius. Atsakymo į daugelį klausimų, kuriuos iškel-davo gyvai besivystantis visuomenės gyvenimas, Tarybų valstybės įkū-rėjas ieškojo istorinės praeities mokslinėje analizėje.

Istorija V. Leninui buvo priemonė geriau pažinti dabartį, mokslškai įsisąmoninti tiems visuomeniniams procesams, kurie vystosi, naujai iš-kykla arba gali atsirasti ateityje.

Istoriją ir dabartį V. Leninas suprato kaip organiškai, neatskiriamai susijusius dalykus.

Leninas gyvena žmonių sąmonėje, baigdamas savo pranešimą, pasa-kė J. Žukovas, kaip didis mokslininkas ir pertvarkytojas, simbolizuojan-tis svarbiausius šiuolaikinės revoliucinės epochos įvykius, kurie iš pa-grindų pakeitė ir keičia pasaulio veidą ir reiškia esminį posūkį dau-giaamžėje žmonijos istorijoje.

## 2. Istorijos mokslo teorijos ir metodologijos problemos

Teorinės bei metodologinės istorijos mokslo problemos, kurios buvo gyvai svarstomos, nagrinėjant pirmąją didžiąją temą su ekspertais „Me-todologija“, susilaukė iš tiesų didžiulio kongreso dalyvių dėmesio.

Pastaraisiais metais visose šalyse pastebimai gausėja kūrinių istori-jos mokslų teorijos ir metodologijos klausimais. Marksistiniai istorikai, plėsdami šios srities tyrimus, vadovaujasi, suprantama, visiškai kitais motyvais, negu buržuaziniai istorikai.

Buržuaziniai istorikai stengiasi išbristi iš metodologinės krizės, kuri yra apėmusi istorijos mokslą kapitalistinėse šalyse, visais būdais nori at-sispirti įtakai marksistinės metodologijos, kuri reikalauja analitiškai tirti istorijos įvykius, jų tarpusavio ryšius ir sąlygotumą, atskleisti visuome-nės vystymosi tiek praeityje, tiek ir ateityje dėsningumus bei varomą-sias jėgas.

Marksistiniai istorikai siekia pribrendusias teorines bei metodologines istorijos problemas kūrybiškai spręsti marksizmo-leninizmo pagrindu, atsakyti į sparčiai besivystančio mokslo keliamus istorijai klausimus.

Didžioji tema „Metodologija“ buvo svarstoma trimis kompleksinėmis problemomis.

*Istorikas ir socialiniai mokslai.* Svarstant šią problemą (beje, iš 7 pra-nešimų 6 priklausė buržuazinių šalių atstovams), buvo aptarti istorijos ir kitų visuomenės mokslų santykio, istorinio proceso dėsningumų, ko-kybinių ir kiekybinių metodų istorijos tyrimuose klausimai.

Buržuaziniai istorikai savo pranešimuose bandė priešpastatyti istorijos mokslą kitiems visuomeniniams mokslams, būtent sociologijai ir filosofijai, reiškė mintį, kad istorijos, kuri tiria praeities reiškinius, apilai negalima laikyti visuomenės mokslu, kurie nagrinėja dabartį ir šiuo pagrindu gali prognozuoti ateitį.

Ši mintis bene nuosekliausiai atsispindėjo VFR atstovo T. Šyderio (Schieder) pranešime „Istorijos metodo ir socialinių mokslų metodo skirtumai“: „... svarbiausias socialinių mokslų tyrimų objektas yra dabarties socialinės struktūros ir, remdamiesi pastarosiomis, jie [socialiniai mokslai — B. V.] bando prognozuoti ateities struktūras“. O istorija? „Istorija gi atvirksčiai,— rašo T. Šyderis,— turi reikalą tik su praeitimi, su praeityje darytais sprendimais, su užbaigtais vystymosi procesais, su mirusiomis struktūrinėmis formomis, ir dažniausiai su jų atstovais — mirusiais žmonėmis“.

Istorijos medžiagos, įrodinėjo buržuaziniai istorikai, negalima patikrinti eksperimentu, visiškai „matematizuoti“. O jeigu taip, daro išvadą jie, tai istorijos mokslas negali atskleisti ir ištirti objektyvių dėsningumų. Kas kita atskiros socialinės struktūros, kurias galima išreikšti kiekybiškai ir tokiu būdu objektyviai ištirti.

Samprotaudami apie istorijos ir kitų visuomeninių mokslų tarpusavio santykį, buržuaziniai istorikai dėl savo idealistinės pasaulėžiūros ir klasinių interesų ribotumo nesugeba išsivaduoti iš neopozityvistinio agnosticizmo įtakos, neigia istorinį materializmą, ignoruoja istorijos filosofiją, kuri turi atskleisti ir nušviesti žmonijos vystymosi bendruosius dėsnius. Taip interpretuojama istorija netenka savo tikrai mokslinio turinio.

Marksistiniai istorikai argumentuotai kritikavo buržuazinių istorikų pažiūrą į istorijos mokslą. Pabrėždami tai, kad istorija yra visuomeninis mokslas, jie kartu atkreipė dėmesį ne tik į istorijos ir gretimų visuomeninių mokslų metodologijos bendrumą, bet ir į esamą skirtumą tarp jų.

Mėginimas išskirti istoriją iš kitų visuomeninių mokslų, priešpastatyti ją dialektiniam ir istoriniam materializmui reiškia ne ką kita, kaip siekimą paneigti istorizmo principą, aiškinant žmonijos raidos procesą, neigti bendruosius visuomenės vystymosi dėsningumus, kurie atsispindi pažangioje socialinių-ekonominių formacijų kaitoje.

Socialinių-klasinių tokių samprotavimų pagrindą nesunku suvokti: neigti istoriškai pereinamąjį kapitalizmo pobūdį, ginčyti neišvengiamą jo pakeitimą nauja, socializmo, santvarka.

Marksistinė sociologija nagrinėja bendruosius visuomenės raidos dėsnius, būdingus visoms arba daugeliui socialinių-ekonominių formacijų, o istorikas tiria ir aiškina šių bendrųjų dėsnių veikimo mechanizmą ir ypatybes konkrečios šalies konkrečiomis aplinkybėmis. Kita vertus, jis gali pagilinti ir praplėsti šių dėsnių supratimą, praturtinti mokslinę visuomenės raidos teoriją — istorinį materializmą.

Istorijos mokslas, suprantama, neapsiriboja tik šio uždavinio sprendimu. Jis taip pat tiria specifinius istorijos dėsnius, kurie veikia vienos formacijos ribose ir turi konkretų istorinį pobūdį. Šie specifiniai dėsniai

yra glaudžiai susiję su bendraisiais sociologijos dėsniais, bet neišsemia pastarųjų ir nesuvedami į juos. Ekonominių, politinių, ideologinių visuomenės procesų sąveikos tyrimas — štai ta dirva, kuri suteikia istorikui neribotas galimybes atskleisti specifinius istorijos dėsningumus, jų įvairovę, daryti gilius teorinius apibendrinimus.

Istoriją galima suprasti, pabrėžė kongrese tarybinio istorijos mokslo atstovai, tik kaip procesą. Todėl nėra ir negali būti ribos tarp praeities ir dabarties. Praeities įvykiai toliau gyvena žmonių atmintyje ir įvairiuose dabarties reiškiniuose. Jie daro įtaką ir ateities visuomenės raidai.

Istorikas marksistas, tyrinėdamas praeities reiškinius, remiasi dialektiniu ir istoriniu materializmu kaip gyvenimo patvirtinta ir patikrinta mokslinių pažiūrų sistema, be kurios neįmanomas mokslinis visuomenės pažinimas.

*Skaičiavimo mašina ir istorijos mokslas.* Naujas galimybes istorijos mokslui atveria matematinių metodų ir elektroninės skaičiavimo technikos panaudojimas istorijos tyrimams,— pripažino kongreso dalyviai, aptardami pirmosios didžiosios temos „Metodologija“ antrąją problemą „Skaičiai kaip istoriko informacijos elementas“.

Aukšto įvertinimo susilaukė tarybinių mokslininkų darbai, panaudojant kai kurių mūsų šalies istorijos problemų tyrimo matematinius metodus. Šie darbai buvo apibendrinti prof. I. Kovalčenkos vadovaujamos istorikų grupės pateiktame pranešime „Kiekybiniai ir mašininiai istorinės informacijos apdorojimo metodai“.

Pažymėtina, kad Pabaltijyje pirmieji matematinius metodus taikyti pradėjo (feodalizmo agrarinių santykių istorijai tirti) Estijos istorikai, vadovaujami ist. m. dr. J. Kahko.

Diskusijų metu išryškėjo tendencija pervertinti kiekybinių metodų reikšmę, pasireiškė tam tikri vadinamosios „kompiuterių ligos“ simptomai. T. Papadopoulos (Kipras), pavyzdžiui, pareiškė, kad kiekybiniai metodai ilgainiui pakeis „klasikinę virtuvę“, t. y. tradicinius istorijos metodus.

Tokia pažiūra, tarybinių mokslininkų nuomone, kurią palaikė ir daugelis buržuazinių istorikų, neturi rimto pagrindo. Matematiniai ir mašininiai metodai, kaip žinia, gali būti pritaikyti ribotai tirti tiems reiškiniams, kurie pasižymi masiškumu, turi kiekybines charakteristikas. Jie nepaneigia ir negali paneigti kitų istorijos tyrimo metodų. Taikant matematinius ir mašininis metodus, svarbu a) teisingai nustatyti kiekybinės analizės uždavinius, b) objektyviai aiškinti ir vertinti gautuosius rezultatus. O tai galima atlikti, tik iš anksto kokybiškai išanalizavus tiriamus procesus, reiškinius, objektus. Tuo būdu, istorikas turi eiti matematiko priešakyje. Pagaliau svarbiausią reikšmę turi socialinė mokslininko pozicija, jo pasaulėžiūra.

*Biografijos vaidmuo ir vieta istorijos mokslė* buvo trečioji pirmosios didžiosios temos su ekspertais problema. Istorinės biografijos žanras tarybinėje historiografijoje turi tvirtas tradicijas. Skaitytojai mėgsta „Ižymių žmonių gyvenimo“ serijos knygas. Didelio dėmesio susilaukė J. Tarlės



veikalai „Napoleonas“ ir „Taleiranas“. Pastaraisiais metais išėjo iš spaudos Anglijos buržuazijos veikėjų — Loid Džordžo, Čerčilio — politinės biografijos. Beje, problemos apie biografijos vaidmenį ir vietą istorijos moksle aptarimui pirmininkavo knygos „Vinstonas Čerčilis“ autorius V. Truchanovskis (TSRS).

G. Običinas papasakojo kongreso dalyviams apie V. Lenino mokslinės biografijos autorių kolektyvo darbą. Jis apžvelgė šaltinius, panaudotus biografijai parengti, ir pabrėžė, kad svarbiausieji iš jų buvo V. Lenino literatūriniai darbai (kurių išleista 55 tomai). Biografijos autoriai siekė teisingai derinti medžiagą apie V. Lenino visuomeninę-politinę veiklą ir asmeninį gyvenimą, išryškinti Leniną kaip genialų mokslininką, didį teoretiką.

M. Volinas (TSRS) kalbėjo apie revoliucionierių biografijų tyrinėjimų reikšmę. Dėmesys revoliucionierių biografijoms — tai dėmesys revoliucijoms, kurios, vaizdingais K. Markso žodžiais tariant, yra istorijos lokomotyvai, apsprendžiantieji pažangią visuomenės raidą. Revoliucionieriai — istorijos jėgų, žengiančių istorinio proceso priešakyje, — vadai, todėl jų biografijų rengimas yra svarbi istoriko darbo sritis.

Daug ginčų sukėlė klausimas — kieno biografijas tyrinėti? VFR istorikas V. Hubačas (Hubatsch), pateikęs pranešimą „Biografija ir autobiografija, šaltinio ir dėstymo problema“, laikosi nuomonės, kad gali būti rašomos tik didelių žmonių, tų, „kieno genijus nuo pačios pradžios nulėmė jų veiklą ir aistras“, biografijos.

Istorikai marksistai, suprantama, negalėjo sutikti su tokia pažiūra. Objektvios savo turiniu ir vertingos istorijos mokslui biografijos, pabrėžė jie, gali būti ir genialių asmenybių, ir eilinių žmonių, kaip savo klasės atstovų. O genialia, didžia asmenybe žmogus tampa tik tada, kai jis savo universaliu talentu sugeba išiklausyti į istorijos balsą, supranta epochos tendencijas, atspindi pribrendusius pažangius visuomenės vystymosi poreikius. Beje, svarstant kongrese biografijos problemą, buvo apėiti svarbūs metodologiniai klausimai, susiję su asmenybės vaidmeniu istorijoje, neiškeltas antimokslinis idealistinių pažiūrų šiuo klausimu pobūdis.

Vakarų šalyse, kaip buvo pažymėta kongrese, pasirodo nemaža Hitlerio biografijų. Jų tarpe, kaip sakoma, yra visokių kūrinių. Kai kuriuos iš Hitlerio biografų tarybiniai istorikai kritikuoja, ir kritikuoja visiškai pagrįstai už tai, kad jų autoriai stengiasi tam tikru mastu reabilituoti žmogų, kuris padarė pasauliui tiek daug žalos.

### 3. Nacionalinio išsivadavimo judėjimas

Antroji didžioji tema su ekspertais buvo pavadinta „Kontinentų istorija“. Svarbiausia šios temos problema „Nacionalizmas ir klasių kova Azijos ir Afrikos modernizacijos procese“ buvo gvildinama septyniuose pranešimuose.

Tarptautinių istorijos mokslų kongresų programose vis daugiau vietos skiriama Azijos, Afrikos ir Lotynų Amerikos šalių istorijai. Tai rodo, kad europocentrizmas, būdingas daugelio ankstesnių kongresų programoms, vis labiau siaurėja. Tai dėsningas reiškinys. Tikrai mokslinis pasaulio istorijos nušvietimas tegalimas šiandien, tik tiriant istoriją ir neeuropinių šalių, kurios yra lygiateisės žmonijos istorinės raidos dalyvės. Tačiau Azijos, Afrikos ir Lotynų Amerikos šalys dalyvių skaičiumi kongrese negalėjo pasigirti. Kai kurios iš jų visiškai nebuvo atstovaujamos. Šį trūkumą iš dalies kompensavo socialistinių šalių istorikai, kurie nuosekliai ir tvirtai atstovavo šių šalių istorijos tyrimams.

Centrinę antrosios didžiosios temos vietą užėmė nacionalinio išsivadavimo judėjimo istorijos klausimai. Jau iš pat pradžių ginčus sukėlė termino „modernizacija“ turinio supratimas. Mokslškai suprasti „modernizacijos“ sąvoką, kalbėjo istorikai marksistai, galima, tik glaudžiai siejant pastarąją su socialiniais pertvarkymais, vykusiais ir vykstančiais buvusiose kolonijinėse ir pusiau kolonijinėse šalyse, su pasauliniu istoriniu perėjimo iš kapitalizmo į socializmą procesu.

Teoriškai pagrįstą pranešimą kongresui pateikė VDR istorikas V. Markovas „Valstybių susidarymo Afrikoje ir Azijoje po antrojo pasaulinio karo keliai ir formos“.

Nepriklausomų valstybių Azijoje ir Afrikoje susidarymas po II pasaulinio karo buvo dėsningas nuoseklus tautų išsivadavimo judėjimo padarinys. Šis procesas kuo glaudžiau susijęs su įvairiapusiška pasaulinės socializmo sistemos šalių, visų pirma Tarybų Sąjungos, pagalba ir visokeriopa parama.

Buvusių kolonijinių tautų išsivadavimo kova nesibaigia valstybinės nepriklausomybės iškovojimu. Šių tautų esminiai interesai kelia reikalą iškovoti ir ekonominę savarankiškumą. O tai galima pasiekti, tik toliau gilinant revoliucinius pertvarkymus, stojant į socialistinį vystymosi kelią.

Nekapitalistinė jaunų Azijos ir Afrikos nacionalinių valstybių raida atitinka pagrindinę pasaulinio progreso tendenciją ir patvirtina marksistinę-lenininę nacionalinio išsivadavimo judėjimo vystymosi perėjimo iš kapitalizmo į socializmą epochos sąlygomis prognozę.

Istorikai marksistai, gvildindami pagrindines Azijos, Afrikos ir Lotynų Amerikos tautų nacionalinio išsivadavimo problemas, argumentuotai ir įtikinamai paneigė buržuazinių istorikų peršamą tezę, teigiančią, kad kapitalistinis vystymosi kelias yra labiausiai priimtinas išsivadavusioms iš kolonializmo jungo tautoms.

#### 4. Šiuolaikinės istorijos klausimai

Ilgą laiką buvo laikomasi nuomonės,— pažymėjo kongrese išrinktas naujasis Tarptautinio istorijos mokslų komiteto prezidentas A. Guberis<sup>1</sup>,

<sup>1</sup> А. А. Губер, Проблемы новой и новейшей истории в программе XIII международного конгресса исторических наук, Новая и новейшая история, 1970, № 3, p. 4.

kad artimi mūsų dienoms istorijos įvykiai negali būti mokslinio tyrimo objektu. Šiuo metu padėtis smarkiai keičiasi. Buvo pasiekta, o tam padėjo vis didėjantis visų šalių istorikų dėmesys šiuolaikinei istorijai, kad pastaroji buvo pripažinta atskiru pasaulinės istorijos laikotarpiu ir buvo įteisinta Tarptautinių istorikų kongresų programose. Tačiau vieningos nuomonės dėl to, kada gi prasideda Naujausioji istorija, iki šiol nėra. Įvairuoja ir užsienio istorikų pažiūros šiuo klausimu. Vieni iš jų ribą tarp naujųjų ir naujausiųjų laikų siūlo laikyti 1870—1871 m., kiti — XIX a. pab.—XX a. pr.

Tarybiniai istorikai turi aiškiai apibrėžtą ir logiškai pagrįstą pasaulio istorijos proceso periodizavimo kriterijų — socialinių-ekonominių formacijų kaitos kriterijų ir todėl laiko, kad naujausiųjų laikų pradžią yra padariusi Didžioji Spalio socialistinė revoliucija, kuri pradėjo naują erą žmonijos istorijoje — perėjimo iš kapitalizmo į socializmą pasauliniu mastu erą.

Šiuolaikinės istorijos klausimai kongrese užėmė deramą vietą ir, suprantama, dėl savo politinio aktualumo sukėlė gana aštrias diskusijas.

*Pasaulis tarp dviejų pasaulinių karų.* Naujausiųjų laikų istorijos sekcijos didysis pranešimas su ekspertais buvo skirtas gana turtingam istorijos įvykių laikotarpiui „Pasaulis tarp dviejų pasaulinių karų“. Kokios problemos čia buvo svarstomos? VDR istorikas E. Dylis (Diehl) padarė pranešimą „Pasaulis 1917—1918 metais“. Pranešėjas labai argumentuotai atskleidė dėsninę Didžiosios Spalio socialistinės revoliucijos pobūdį ir jos reikšmę pasaulio istorijai. Būtent šiuos teiginius smarkiai puolė buržuaziniai istorikai iš VFR. Spalio revoliucijos vaidmuo pasaulio istorijoje — problema, kuri iki šiol vis dar sukelia aštrią ideologinę kovą istorijos moksle. Buržuaziniai istorikai primygtinai, bet, suprantama, bergždžiai stengiasi įrodyti, kad Spalio revoliucija buvo ne taisyklė, ne dėsningas, o grynai nacionalinis Rusijos istorijos reiškinys, savotiška anomalija. Be to, moksliniai kapitalizmo apologetai skelbia, kad Spalio revoliucijos patyrimas negali būti pritaikomas industrinėms Vakarų šalims. H. Momzenas (Mommsen) (VFR) diskusijoje iškėlė teiginį, esą, pasaulio istorijos raidai po Spalio revoliucijos buvo būdinga ne dviejų, o trijų sistemų tarpusavio prieštaravimai, būtent: konservatyvios — buržuazinės, parlamentinės — demokratinės ir socialistinės. Jis stengėsi socializmą priešpastatyti demokratijai.

Istorikai marksistai — P. Volobujevas, I. Mincas, V. Chvostovas, A. Čubarjanas (TSRS), V. Rugė (VDR) bei kiti davė ryžtingą atkirtį buržuaziniams mokslininkams, palaikė E. Dylį. Jie parodė visuotinį pasaulinį revoliucinio judėjimo pakilimą 1917—1918 m., kurį sukėlė Spalio revoliucija Rusijoje, atskleidė plačius demokratinius pertvarkymus, kuriuos įgyvendino Tarybų valdžia, pagrindė glaudų organinį socializmo ir demokratijos ryšį (I. Mincas), nušvietė Tarybų Rusijos užsienio politiką, pabrėždami tai, kad 1917—1918 m. V. Leninas pagrindė valstybių, turinčių skirtingą socialinę-ekonominę santvarką, taikaus sambūvio politiką

(A. Čubarjanas). V. Chvostovas kalbėjo apie tarybinio patyrimo panaudojimą išsivysčiusiose šalyse. V. Rugė, atsakydamas H. Momzenui, parodė, kad tarp atviro reakcinio („konservatyvaus“) ir parlamentinio-demokratinio buržuazinio režimo esminio skirtumo nėra, kad čia kalbama ne apie ką kita, kaip apie du imperialistinės buržuazijos viešpatavimo metodus.

Buržuaziniai istorikai, pasisakydami prieš marksistinę-lenininę socialistinės revoliucijos teoriją, nenori ir tiesiog bijo pripažinti, kad buržuaziniai visuomenės santykiai yra istorijos neišvengiamai pasmerkti žlugti.

Italijos istorikas L. Valianis savo pranešime „Socialistinis judėjimas Europoje po 1914 metų“ bandė nušviesti darbininkų judėjimą tarp 2 pasaulinių karų. Jis pripažino, nors ir ne visiškai nuosekliai ir pilnai, didžiulę V. Lenino idėjų įtaką, taip pat Kominterno bei komunistų partijų reikšmę darbininkų judėjimui, pabrėžė, kad komunistinis judėjimas turėjo masinį pobūdį. L. Valianis kalbėjo taip pat apie darbininkų klasės vieningų veiksmų prieš fašizmą ir karo grėsmę būlinumą.

Italijos istoriko pranešimas, tarybinių mokslininkų pripažinimu, buvo „doras mėginimas įvertinti socialistinio judėjimo problemas“. Tačiau V. Valianis nepagrįstai teisingo oportunistinę politiką socialdemokratijos lyderių, atsisakusių bendradarbiauti su komunistais, neatskleidė darbininkų klasės politinio susiskaidymo tikrųjų priežasčių.

Diskusijos metu iškilo socialfašizmo lozungo vertinimo klausimas. Tarybinis istorikas K. Širinia nurodė, kad šis lozungas pasirodė tomis istorinėmis sąlygomis, kai socialdemokratinės partijos vykdė tokią politiką, kuri iš principo nesiskyrė nuo buržuazinės politikos. Bet komunistai, kaip žinia, patys pripažino, kad socialfašizmo lozungas buvo neteisingas, ir peržiūrėjo jį. Komunistų partijos buvo, pabrėžė jis, darbininkų klasės vienybės ir bendrų veiksmų iniciatoriai ir pasiekė šioje srityje gražių laimėjimų.

Ypač aštriai susikirto ideologinės kovos ietys, svarstant fašizmo Europoje problemą. Specialų pranešimą „Fašizmas, fašizmo atmainos Centro ir Rytų Europoje“ padarė Vengrijos LR istorikas M. Lacka. Fašizmas, atsiradęs laikotarpiu tarp 2 pasaulinių karų, nurodė pranešėjas, buvo buržuazinės socialinės-politinės sistemos krizės produktas. Jis siekė išspręsti pačiais reakcingiausiais būdais ir priemonėmis kapitalizmo prieštaravimus, panaudodamas tam reikalui ekstremistiškiausius visuomenės elementus. Fašizmas buvo svarbiausia kontrrevoliucinė jėga. Tačiau fašizmas, atsiradęs Europos šalyse su nevienodomis socialinėmis-ekonominėmis struktūromis, turėjo, suprantama, ir įvairių atmainų. Vengrijos istorikas, tyrinėdamas įvairias fašizmo atmainas, padalijo Europą į 3 regionus.

1. Labai išsivysčiusios kapitalistinės šalys, kuriose buržuazijai pavyko demokratiniais būdais išsaugoti kapitalistinę santvarką. Išimtį sudarė Vokietija. Joje įsigalėjo ta fašizmo forma, kurią įprasta vadinti klasikinė.

2. Labiau atsilikusios, ypač Balkanų pusiasalio šalys (Bulgarija, Graikija, Jugoslavija). Nors absoliutiniai monarchiniai šių šalių režimai ir taikė fašistinius valdymo metodus, fašizmą jose priimti buvo pasirengę palyginti siauri visuomenės sluoksniai (dalis karininkijos, tam tikri smulkiosios buržuazijos sluoksniai, deklasuoti miesto proletariato elementai). Fašizmui kiek plačiau šiose šalyse paplisti trukdė „uždara, tvirta savo vienalytiškumu valstietijos struktūra“.

3. Centro ir Rytų Europa. Tipinėmis šio regiono šalimis, turinčiomis daug bendrų socialinių-ekonominių bruožų, buvo Lenkija ir Vengrija.

Labai išsivysčiusių buržuazinių Vakarų šalių socialinė struktūra (žinoma, ir stiprus darbininkų judėjimas, ir vidurinių klasių daugumos demokratizmas) ir labiau atsilikusių šalių tradicinė struktūra, besireiškianti valstiečių demokratizmu, daugeliu atžvilgių patriarchaliniu, sutrukdė fašizmui paplisti ir įsigalėti.

Centro ir Rytų Europos šalyse šie veiksniai neužkirto kelio fašizmui. Nors šio regiono šalys nedavė „klasikinių“ fašizmo formų, tačiau palankios fašizmui sąlygos padėjo jam gana anksti ir intensyviai čia atsirasti.

Buržuaziniai istorikai — Ž. Konzenijus (Vatikanas), E. Vėberis (JAV), E. Noltė (VFR), prisidengę tariamo objektyvaus tyrimo skraiste, stengėsi įrodyti, kad fašistinis judėjimas nebuvo ištisai reakcinis reiškiny. Pasak jų, fašizmas turėjęs ir pažangių elementų, kurie kažkuriuo laipsniu išreiškę liaudies interesus. Todėl Ž. Konzenijus kvietė atsisakyti klasikinės tezės, apibūdinančios fašizmą visada buvus kontrevoliucine visuomeninio judėjimo srove. E. Vėberis neigė teiginį, kad fašizmas buvo reakcinių monopolistinių buržuazijos sluoksnių diktatūra. E. Noltė, iškėlęs totalitarizmo koncepciją, juodino tikrai antifašistines jėgas, išgelbėjusias Europos tautas nuo fašistinio pavergimo.

Istorikai marksistai, suprantama, davė ryžtingą atkirtį antikomunistų samprotavimams, bandžiusiems „suminkštinti“ visuotinį fašizmo pasmerkimą. Jie visiškai įtikinamai parodė, kad fašizmas nuo pačios savo pradžios — ir kaip sąjūdis, ir paėmęs valdžią — buvo kontrevoliucinis, antidemokratinis reiškiny.

Jokios mokslinės kritikos neišlaikė ir buržuazinių istorikų iškeltas teiginys, esą, fašizmas buvo nukreiptas ir prieš socializmą, ir prieš kapitalizmą. Fašizmas nelietė ir negalėjo paliesti kapitalistinės santvarkos pagrindų, nes jis nuosekliausiai atspindėjo monopolijų interesus. G. Dimitrovo duota fašizmo definicija, kaip „atvira teroristinė reakcingiausių, šovinistiškiausių, labiausiai imperialistinių finansinio kapitalo elementų diktatūra“, nėra pasenusi. Šią definiciją patvirtino pati istorija ir gausūs moksliniai tyrimai.



Čia paliestos tik kai kurios istorijos mokslo problemos, aptartos praėjusiame istorikų kongrese, ir tik gana prabėgomis, epizodiškai. Tačiau jau iš to, kas pasakyta, aiškiai matyti, kad XIII Tarpautinis istorijos

mokslių kongresas buvo atviras dviejų priešiškų ideologijų — buržuazinės ir proletarines, marksistinės-lenininės — kovos, kartais įgydavusios kongrese aštrų pobūdį, arena. Nepaisant to, kad buvo susitarta diskusijose laikytis mokslinės terminijos, nenukrypti nuo temos, kai kurių buržuazinių šalių (JAV, VFR, Norvegijos) istorikai padarė politinių pareiškimų, nieko bendro neturinčių su moksliniu iškeltų problemų aptarimu. Pvz., E. Jekelis (Jäckel) (VFR) pareiškė „protestą“ prieš ČSSR istorikų konsolidavimąsi marksizmo-leninizmo pagrindu, dėl personalinių pakeitimų ČSSR istorijos institute, tarsi ČSSR istorikų vidaus reikalai būtų buvę kongreso svarstymo objektas.

Skurdžiai atrodė, nesulaukę kongreso didžiosios dalyvių dalies pritarimo, tokie politikuojantieji istorijos mokslo atstovai.

Kongresas parodė, ir tai svarbu pažymėti, kad vyksta buržuazinių istorikų diferenciacijos procesas. Pastebimos 2 pagrindinės kryptys: reakcinė ir nuosaiki liberalinė. Ryškiausi pastarosios atstovai — Prancūzijos ir Italijos istorikai. Liberalinės krypties istorikai, nagrinėdami istorijos reiškinius, laikosi buržuazinių objektyvistinių pozicijų, yra linkę dalykiškai diskutuoti ir bendrauti su istorikais marksistais.

Istorikai marksistai, pirmiausia tarybiniai istorikai, kurių pasisakymai kongrese pasižymėjo gilia erudicija, įtinama argumentacija, ryškiai pademonstravo marksistinio istorijos mokslo pranašumą, jo kūrybinį pobūdį bei aukštą mokslinių tyrimų lygį.

XIII Tarptautinis istorijos mokslų kongresas yra daugeliu požiūrių reikšmingas ir Lietuvos istorikams. Pirmą kartą jame dalyvavo gausi respublikos istorikų delegacija. Nemaža aptartų kongrese problemų — aktualios ir Lietuvos istorijos mokslui.

Kongresas padėjo jo dalyviams — respublikos istorikams, taip sakant, iš arti susipažinti su įvairiomis buržuazinėmis istorijos koncepcijomis, kurios rodo aiškia tendenciją labiau prisitaikyti prie šiuolaikinės mokslo raidos, nevengdamos kartais net marksistinės terminijos ir tuo kai ką net suklaidindamos. Tačiau, nepaisant kai kurios modifikacijos, buržuazinių koncepcijų socialinė funkcija lieka ta pati — kova prieš materialistinių istorijos supratimą ir aiškinimą, kova prieš komunizmą. Visais atvejais tai išvelgti, argumentuotai kritikuoti buržuazines koncepcijas — mūsų istorikų pareiga. Į tai mus orientuoja partijos keliami istorijos mokslui uždaviniai šiuolaikinėmis aštrios ideologinės kovos sąlygomis.

Įdomus ir pamokantis yra kongrese iškeltų istorijos mokslo problemų aptarimo patyrimas.

Naudingos buvo asmeninės pažintys ir kontaktai, kuriuos užmezgė Lietuvos istorikai su užsienio mokslininkais.

Tarybų Lietuvos istorikai, reikia tikėtis, dar ne kartą grįš prie pasaulinio istorikų forumo iškeltų problemų tiek specialiai, tiek sprenddami konkrečius mūsų krašto istorijos klausimus.